

VÄSTERVIKS GYMNASIEBIBLIOTEK
– EN DOLD KÄLLA
för studier och forskning

Bengt Olof Myrgård

Kulturbiblioteket

Kunskapskällan

En dold skatt

Av Bengt Olof Myrgård

Västerviks gymnasiums källare rymmer en av Tjustbygdens finaste kulturskatter. Det är en på många sätt dold skatt, som nu görs tillgänglig genom det projekt som fått namnet "Kunskapskällan".

Ett mångsidigt och därtill gammalt bibliotek är den bästa databas man kan tänka sig. Det är just vad som håller på att hända, att en sådan databas väcks till liv efter en lång törnrosasömn.

Här skall jag lämna en första kort redogörelse för bibliotekets tillkomst, upphovsmän och innehåll.

Vitterhetens vänner

Västerviks gymnasium och dess föregångare, högre allmänna läroverket, apologistskolan och elementarskolan har inte så imponerande ålder. Vi hamnar på 1800-talets första år, och färdigutbildade studenter, mogna för universitetet, fick vi först vid 1800-talets mitt.

Förklaringen till det fina biblioteket måste vi söka på annat håll.

En samverkan av en rad lyckliga omständigheter kan vi ange för att förstå. Tre faktorer är särskilt tydliga: det tidiga 1800-talets intresse för folkminnesuppteckningar, frikostiga donatorer med djupgående kulturintresse och ett antal goda lärare och skolledare som inte snålt behöll sina bokskatter. Några namn skall vi särskilt lägga på minnet, en del verkligt kända, andra mer anonyma, men väl värda att nämnas för sin stora framsynthets skull.

Erik Havton en känd folkminnessamlare

Erik Havton skall nämnas först. Om inte han lagt grunden, hade vi inte haft kulturskatten "Kunskapskällan" idag. Han hörde redan under studietiden till kretsen av verkliga samlare av folkkultur. Vi känner kanske bättre namn som Fredrik Leonard Rääf, Abraham Ahlquist och Clas Livijn, alla samlare i Götiska förbundets anda. Till den kretsen kulturforskare som bildade "Vitterhetens vänner" 1803 hörde Erik Havton, som dog som rådmann i Västervik 1848. Här hade han varit dykerikommissarie. Vi finner honom redan tidigt på Vindö i Norra Tjust, där han var informator hos familjen Key, Ellen Keys farfar.

Havtons Tjustsamlingar och hans donationer till "läroverket" blev omfattande. Han omnämndes i Västerviks församlings dödsbok som "en verklig hederns och ärans man" under hänvisning till hans sätt att vårda det offentliga och sina egna intressen, men också som en flitig kyrkobesökare.

En grund att bygga vidare på

Erik Havtons donationer till Västerviks gymnasium skedde i omgångar. En första större bokgåva kom redan 1820. Det rörde sig om äldre teologisk och humanistisk litteratur och en samling avhandlingar, ca 100 böcker. (En del av dessa har Fredrik Keys ägarsignum.) Höjdpunkten nåddes på 1860-talet, då Hav-

tons änka överlät makens hela handskriftsamling.

Alltifrån studietidens götiska inspiration och ända till sin död hade Havton samlat och nedtecknat folkminnen. För att kunna det behövde han genealogisk, topografisk och biografisk litteratur från äldre århundraden, främst 1600- och 1700-tal. Allt donerades sedan till Västerviks gymnasium. De havtonska donationerna blev grunden till den kulturskatt som i dagarna kartläggs, men "mer skall mer ha" som vi snart skall se.

De havtonska samlingarna har två delar, handskrifterna och den tryckta litteraturen. Handskriftsamlingarna, som omfattar ett 60-tal huvudtitlar, hör ännu i hög grad till de "dolda skatterna". Här finns underlag för mycken forskning främst kring Tjustbygdens historia men också mer allmänskulturellt.

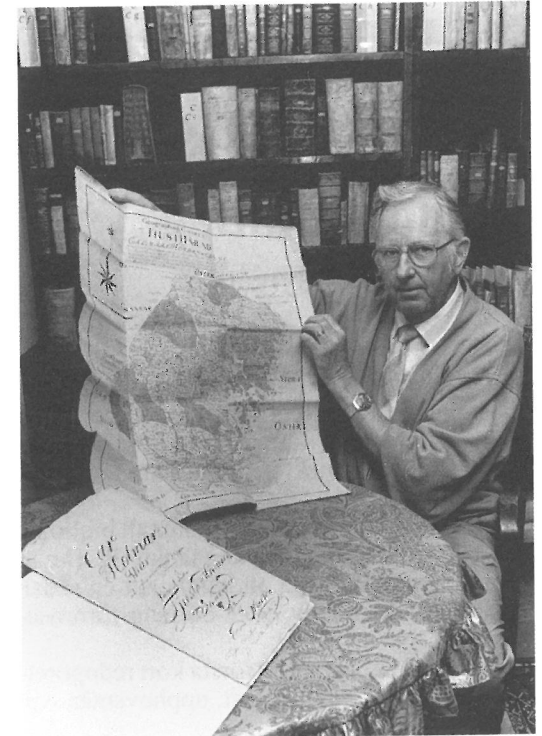
Mest känd till dags dato är "Bruk, seder, fördomar, vantro och vidskepelse i Tjust", som bl. a. beskrivs av C. H. Tillhagen i Tjustbygdens årsbok nr 16 för 1959. Andra har minst lika stort allmänintresse som t. ex. "Tjustiska Antiquiteter" och "Upplysningar och egendomar i Tjust".

Handlingarna förvaras i gymnasiets arkiv och kommer att sysselsätta forskare lång tid framåt. Om hälsa och krafter medger återkommer jag med en särskild beskrivning av de unika handskrifterna. Nu gäller det "projekt Kunskapskällan" och vad den databasen innehåller och hur den kommit till.

Havton och kretsen kring honom lade alltså grunden vid 1800-talets mitt. Redan då fanns alltså något att utgå från. Ett problem redan då var dock lokalfrågan.

Ett hemlöst bibliotek

Lokalfrågan har nästan alltid varit ett bekymmer för Kunskapskällans bok- och handskriftsamlingar. Donationerna har alltid haft Västerviks läroverk som mottagare. Skolan har bytt namn och lokaler i olika tider. Den har alltid vuxit ur sin kostym, som allt som utvecklas och blir större. Utrymmen för bibliotek har aldrig

Bengt Olof Myrgård med Tjustkarta från 1783. Foto: Roger Karlsson.

riktigt prioriterats. Därför har böckerna alltid fått maka åt sig.

Så var det redan då skolan under 1800-talets förra del och fram emot 1870 hade sina lokaler på olika ställen i centrala Västervik. Skolan, som då hade sina lokaler vid Ö. Kyrkogatan, fick visserligen på 1820-talet ett biblioteksrum, där bl. a. Havtons bokdonation placerades. Omkring 1850 behövdes emellertid lokalerna till annat, och böckerna fick flytta upp på vinden. Där förvarades de ända tills bokbeståndet kraftigt ökades genom nya donationer. År 1860 fanns ca 1 500 band.

Men historien upprepas. Det nybyggda läroverket fick 1870 särskilda bibliotekslokaler i nuvarande Norra högstadieskolan, men skolan och bokbeståndet växte.

När skolan 1968 flyttade till nuvarande Västerviks gymnasium på Östersjövägen var det dåligt med utrymmen för kulturbiblioteket. Elevbiblioteket hade vuxit – på 30-talet omkring 15 000 band – och de gamla handlingarna och böckerna blev aldrig riktigt uppackade. Merparten förvisades till källarutrymmen. Trots ett lovvärt försök att påbörja en inventering på 1980-talet, bl. a. genom en av adjunkten P. E. Fredriksson påbörjad katalogisering, kom det att stanna vid ansatser.

Lokalfrågan är ännu idag ett bekymmer. Det aktuella elevbiblioteket växer. Kulturbiblioteket får ännu hålla till i källarlokalerna, men den arbetsgrupp som startat projekt Kunskapskällan har tillsammans med skolans rektor och biblioteksansvariga sett till att placering och utrymme med hjälp av gamla och nya bokhyllor gör böckerna mera tillgängliga. De kommer förhoppningsvis att användas för elevers specialarbeten men främst för forskning och fördjupning i svensk kulturhistoria och lokal folklivsforskning.

Hur projekt Kunskapskällan arbetar idag skall vi återkomma till i slutet av denna artikel. Nu först ytterligare något om framväxt och innehåll.

Många donationer

År 1860 fanns omkring 2 000 band i det som skulle bli Kunskapskällans kulturbibliotek. 3/4 av dessa kom från Havtons samlingar, så nog är han värd att minnas, även om en del av ursprungsbeståndet förskingrats, och senare tillskott väl kan mäta sig med Havtons böcker som bokskatter. Minst 1 000 böcker med Havtons ägaranmärkning har bestående intresse, främst folkloristik och topografi.

Några exempel på rariteter är Jacob Jonas Björnståhls reseskildringar från omkring 1780, Pehr Osbecks dagböcker från 1750 och Henrik Jacob Sivers Westerviks stads historia och beskrifning från 1758.

Då bortser vi som sagt denna gång från handskriftsamlingen, som ju är helt unik.

Bland grundläggarna, som försett samling-

en med bokskatter redan före 1860, måste vi nämna skolans rektor Per Malmström och komministern Samuel Bleckertz. Redan 1836 skänkte Malmström en stor samling vetenskaplig litteratur genom testamente. Då Havton var testamentsexekutor kan man ana hans bok- och kulturintresse också bakom denna donation. Komministern Bleckertz hade ännu tidigare skänkt ett 30-tal värdefulla böcker, som särskilt speglar hans intresse för statskunskap, juridik och inte minst upplysningens grundtankar. Vi hittar t. ex. Nils von Rosensteins Försök til afhandling om Uplysningen (1793) och fina utgåvor av Sveriges rikets lag från 1734–36.

”Det stora lyftet”

Det stora lyftet för vårt bibliotek kom år 1861. Hela årtiondet fram till flyttningen till det nybyggda läroverket söder om Kvarngatan (nuvarande (Norra högstadiet) var en blomstringstid. 1870 hade gymnasiebiblioteket 4 500 band. Men det är ju inte antalet böcker som är det viktiga, utan kvalitet och innehåll.

Här måste vi lyfta fram namnet Levin Christian Wiede, som var född i Locknevi 1804. Han hade själv varit Västervikselev och blivit prästvigd 1830.

1845 blev han bibliotekarie vid Linköpings Stiftsbibliotek och tillika ”domesticus episcopi”. Det var vid denna tid inte ovanligt att tjänst vid stiftsbiblioteket var ett slags befodrings-tjänst för vidare prästuppgifter. I Wiedes fall har vi minst lika stor anledning att minnas honom som biblioteksman som i egenskap av prästman. Han har betytt mycket för Linköpingsbiblioteket, vilket Allan Ranius övertygande visat i en biografi om honom, först publicerad i Östgöta Correspondenten 1975. Den finns sedan 1993 i bokform med titeln ”Bibliotekarie Wiede” (ÖC-tryck).

Särskilt betydelsefull blev han för vår Kunskapskälla i Västervik. Han höll ständig kontakt med sin gamla skolstad och dess lärare, inte minst med dåvarande bibliotekarien vid vårt läroverk, magister C. L. Hanström. De båda

Georg Stiernhielms "Sånggudinnor" från 1668. Boken har ägts av skalden Per Daniel Amadeus Atterbom, som skrivit sitt namn på pärmens insida. Foto: Roger Karlsson.

smidde en (åtminstone för Västervik) utmärkt plan, som sedan både stiftet och Västerviksskolan ställde sig bakom. Hör här! Linköpings Stiftsbibliotek ägde genom donationer en mängd dubbletter också av många sällsynta utgåvor. En formell anhållan från skolans styrelse till Stiftet om att överta dubbletterna fick, då frågan var väl förberedd, ett positivt svar. 363 värdefulla böcker bytte ägare och Västerviksskolan fick därtill löfte om att också i framtiden stå först i kön för att förvärva sådant som Linköpingsbiblioteket hade dubbelt upp av.

Så gick det till när Kunskapskällan fick del av flödena från ett av rikets förnämsta bibliotek. Då många av dessa böcker var sambundna, kom på köpet en hel del unikt material med.

Sambindning av flera olika titlar i en och samma volym var på den tiden ett mycket vanligt förfarande. Då stiftsbiblioteket därtill var ägare av ovanligt många s.k. elzevierer, många dubbletter, fick Västervik del också av dessa förnämliga boktryckares alster som boksamlare alltid prisat. Elzevier kallas, som bekant, dessa läckra tryck från 1600-talet, som utgått från familjen Elzeviers verkstäder i Leiden och Amsterdam. Utgivningen sträcker sig över ett helt århundrade. Omkring 2 000 alster känner vi, varav Linköping har över 400. Det var bl. a. biskopen Erik Benzelius, domprosten Samuel Älf och titulärprofessorn och vetenskapsgiganten (i Norrköping) Johan Henrik Lidén, den svenska litteraturhistoriens fader, som för-

James Cooks reseskildring. (Originalutgåva med kopparstick.) Foto: Roger Karlsson.

sett vårt Stiftsbibliotek med dessa rariteter, varav många nu finns i Kunskapskällan i Västervik. Nämnas kan t. ex. ett välbevarat pergamentband med inte mindre än 6 elzevierer med 1600-talsfilosofen Cartesius som minsta gemensamma nämnare. Och var säker på att J. H. Lidéns vackra ägarexlibris pryder sin plats på insidan av pärmen på vårt fina ex. av Johannes Messenius' *Scandia illustrata*, liksom i många andra böcker.

Levin Christian Wiede blev kyrkoherde i Ö. Husby 1868 och i Ekebyborna 1876. Hela tiden höll han kontakt med hembygdens läroverk och dess lärare och försåg vårt bibliotek med nya gåvor. Säkert var det hans förtjänst att också morfaderns, prosten Paul Ahlberg i

Locknevi, sällsynt fina boksamling hamnade här i Västervik. Över 200 band kom från det hållet. Vi kan nämna Anders Nohrborgs *Den fallna Människans Salighets-ordning* och Michaëlis' kända *Bibel-Concordans* från 1707.

L. C. Wiedes mor (alltså Ahlborgs dotter) hette Sara Sophia och var i 2:a giftet hustru till Isak Wiede, Levin Christians far, som var komminister i Säby.

Under vår rubrik "Det stora lyftet" eller kanske vi borde säga "De rika tillflödena" till Kunskapskällan måste vi också ta fram ännu ett prästerligt källsprång, alltjämt med Tjust som utgångspunkt. Då hamnar vi i Dalhem.

År 1866 skänkte dåvarande kyrkoherden där A. J. Widén en verklig bokskatt till Väster-

viks läroverk. Det var delar av det s. k. Lindblomska biblioteket från Odensvi prästgård, vilket genom arv tillfallit honom.

J. A. Lindblom, mest känd som författare till katekesförklaringen, blev biskop i Linköping 1786 och ärkebiskop 1805. Hans far, A. J. Lindblom, var prost i Odensvi.

Det handlade 1866 visserligen bara om ca 40 band, alla dock av stort intresse inte minst p. g. a. sin ålder. Några var 1500-talsutgåvor, t. ex. Herodotos' *Historiae libri* från 1526. Därtill kom redan då eftersökta 1600-talsböcker som *Erici Olai: Historia Sveconum Gothorum* från 1654. Nämnas bör också Philip Melanchtons *Grammatica* (Wittenberg 1610).

Många donatorer

Att förena egen nutidsorientering med omtanke om kommande släktens bildning, det var något som läraren och skolbibliotekarien C. L. Hanström kunde, när han grundade Västerviks Läsesällskap precis i mitten av 1800-talet (1850). Så här gjorde man. Sällskapet stomm utgjordes av det vi kan kalla "Västerviks kulturelit" med gymnasielärarna i spetsen. Där fanns kompetens att överblicka vad som rörde sig inom olika vetenskapliga områden och inom skönlitteraturen. Man inköpte det viktigaste. Böckerna fick som i den moderna bokcirkeln gå runt i turordning bland medlemmarna. Men i stället för att sedan ställa in böckerna i egna bokhyllor skänkte man hela årgångens genomlästa skörd av böcker till läroverkets gymnasiebibliotek.

En god idé också för vår egen tid kan man tycka. Från 1850 till 1870 skänktes hundratals av samtidens bästa vetenskapliga och litterära verk till vårt bibliotek på detta sätt.

Hanströms insatser är värda vår beundran. Det var ju hans namn som vi nyss mötte också i samband med den förnämliga överenskommelsen med Stiftsbiblioteket. Han donerade också flitigt ur sitt eget bibliotek. Linnés *Systema Naturae* i original är bara ett av många exempel på detta.

I samma banor tänkte också skolans dåva-

rande rektor, S. J. Roback, som fortlöpande skänkte fina verk. År 1870 överlät hans sterbhus, säkert efter rektorns egen önskan, en stor samling av hans bästa böcker. Att på detta sätt på en gång få donatorns namn ihågkommet och gynna kultur och bildning är ju efterföljansvärt. Det blev nästan en trend, som vi gärna ser återkomma. Man hamnar då i gott sällskap. Många namn är redan nämnda. Här kommer några till.

Från Västervikssonen biskopen C. E. Hallström fick skolans Erik Benzeliuss första svenska utgåva av *Diarium Wazsteniense*.

Från kammarjunkare (Ydredrotten) L. F. Rääf i Småland Rudbecks *Atlantica*, i originalutgåva. Från Rääf har vi också *Marklins Catalogus disputationes* och Rääfs egna skrifter.

Västerviks store musikforskare C.-E. Södling lämnade också sina bidrag fast merparten hamnat i Musikaliska akademiens bibliotek. Södling blev ju, som Rolf Åsberg tydligt visat oss i *Västerviks-Tidningens* julnummer 1961, rätt illa åtgången i Västervik.

Så här kunde vi fortsätta uppräknandet av donatorer och goda boktitlar i vårt bibliotek.

Vid ett hastigt överslag får jag ihop till hundratalet namn, som kan ståta med titeln "donator" i någon bemärkelse.

Det kan vara hög tid att avsluta med en liten orientering om vad vi nu gör med detta värdefulla men föga uppmärksammade kulturarv i projekt Kunskapskällan.

Kunskapskällans grundidé

Tanken är att ett kulturarv som detta med så många möjligheter och så rikt innehåll måste utnyttjas, bli mer lättillgängligt och bättre känt. Under min egen tid som lektor vid Västerviks gymnasium sörjde jag ofta över att skatten var rätt fördold och svår att komma åt. Under de 20 åren vid Högskolan i Kalmar fick andra projekt och annan forskning komma före. När Futurum, Västerviks Utvecklingscentrum (VUC), växte fram i slutet av 1980-talet var en av de många framtidsvisionerna att inte bara teknik och ekonomi skulle utvecklas utan ock-

så humaniora och kultur i vid mening. En hel del humanistiska högskolekurser blev också förlagda dit. Här fanns ju också alla möjligheter att utnyttja datatekniken som den tjänarinnan bör vara. Gymnasiets behov av databas med högklassisk litteratur som underlag för elevers specialarbeten och allmänhetens behov av material för mindre forskningsuppgifter och även mer omfattande och banbrytande forskning går här hand i hand. Ett litet tvärvetenskapligt institut med Skolstyrelsen som huvudman (ITF – Institutet för Tema-Fortbildning) har kunnat utvecklas till vår "Kunskapskälla". Inga stora pengar och ingen stor organisation har behövts. Så här arbetar vi idag.

Kunskapskällan idag

Det måste nog sägas i klartext att arbetet i stort sett sker ideellt. Det tidiga 90-talet har inte givit någon god ekonomisk grund. Däremot har vi haft tur med att kunna knyta kompetent folk till arbetet utan stora kostnader men med ett brinnande intresse som ledstjärna.

Projektet har en liten ledningsgrupp som består av skolchef, kulturchef, gymnasiets rektor och undertecknad som projektledare. Vardagsarbetet utförs som sagt mest frivilligt. Pensioneringar och arbetsmarknadsutveckling (ALU) har gjort detta möjligt. Tillsammans med kommunens dataansvarige bibliotekarie, Jan Brandel, gymnasiets egen bibliotekarie och noggranna medarbetare med datakunskaper har vi kommit en bra bit på väg för att med datorernas hjälp kunna visa vad vi har att erbjuda.

Dagsläget är detta.

Arbete pågår

Vid årsskiftet 1993–94 har arbetet med att göra Kunskapskällan tillgänglig för intresserade kommit så långt att den tryckta litteraturen från 1500-, 1600- och 1700-talen fått en första genomgång och framför allt blivit lagd på data. En särskild variant av program BTJ 2000 har utarbetats för vår räkning (se ovan) och böckerna kan sökas på sedvanligt sätt av forskare

och bibliotekspersonal. Ännu återstår dock en del speciallitteratur från dessa århundraden, t. ex. disputationer, synodalavhandlingar och almanackor som dock finns förtecknade på annat sätt. Detta s. k. A-bibliotek innehåller ca 3 000 titlar.

Närmast på programmet står en förnyad genomgång av detta bestånd. Nu när varje titel har namn och individuellt nummer går det lätt att arbeta vidare med deras proveniens och ägarskiften.

Ett stort arbete har inletts med en motsvarande genomgång av 1800-talslitteraturen, som också innehåller rariteter inte minst inom topografins område, det s. k. B-biblioteket. För den som intresserar sig för postillor, filologi och historia finns också mycket att hämta liksom för den skönlitterärt intresserade.

Det mest anmärkningsvärda innehållet i Kunskapskällan, handskrifterna, kommer att ge forskningen sysselsättning lång tid framåt, men till den delen skulle vi ju återkomma när arbetet kommit ytterligare en bit på väg.

Den intresserade kan kontakta undertecknad, projektledare, eller gymnasiets bibliotekspersonal. Med teknikens hjälp kommer man också ett bra stycke på väg genom att vända sig till Västerviks stadsbibliotek med frågor.

Ännu finns mycket att upptäcka!

Utges samtidigt i
Tjustbygdens Kulturhistoriska
Förenings årsbok 1994

Pris: 20:–